

Primljeno: 2.6.2035.
Prihvaćeno: 30.7.2025.
DOI: 10.36506/av.68.9

Željko Heimer

Hrvatsko grboslovno i zastavoslovno društvo
Zagreb
zheimer@gmail.com

MOHROV ZMAJSKI GRBOVNIK

UDK: 061.22(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Zmajski grbovnik zbirka je grbova članova Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja”, koji je, prema bilješci u njemu, dao izraditi Viktor Mohr za potrebe Družbe, osnovane 1905. godine. Od osnivanja do danas Družba dodjeljuje svojim članovima osobne zmajске grbove u skladu s propisanim heraldičkim normama, čime se odlikuje jednom od tri područja žive heraldike u Hrvatskoj (uz municipalnu i crkvenu) i čini specifičan i bitan dio hrvatskoga heraldičkoga nasljeđa. Mohrov Zmajski grbovnik luksuzno je izrađen rukom pisani i iluminirani zbornik zmajskih grbova koji obuhvaća razdoblje od osnivanja do zabrane rada Družbe 1946. godine. Prikazuje 473 pojedinačna zmajška grba, abecedno kazalo prezimena obuhvaćenih armigera i manji broj naslovnih i praznih listova pergamenta uvezanih u 4 sveska. Autor ilustracija i pisar nije naznačen. Postojala je pretpostavka da ih je izradila Vjera Bojničić Zamola, no utvrđeno je da je autor Stjepan Kukec, koji je umješno imitirao njezin rukopis na njezinim ranijim grbovima koje je radila za Družbu. Svojim jedinstvenim oblikovanjem, sadržajnom i umjetničkom vrijednošću, raskošnom izradom i značenjem za povijest Družbe i Hrvatske, ovaj grbovnik nesumnjivo predstavlja dragulj hrvatskoga rukopisnoga nasljeđa 20. stoljeća.

Ključne riječi: grbovnik; Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”; zmajška heraldika; zmajški grb; Viktor Mohr

1. Uvod

Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja” specifično je tradicionalno hrvatsko svjetovno bratstvo i kulturna udruga osnovana u Zagrebu 16. studenoga 1905. godine. Družbu su zajednički osnovali Emilije pl. Laszowski Szeliga, Prazmaj Osnivatelj Brloški i Ozaljski, i Velimir Deželić st., Prazmaj Osnivatelj Klokočki,¹ s ciljem: njegovanja i promicanja iskonskoga hrvatskoga značenja te etičkih i kulturnih vrijednosti, narodnih običaja, svetinja, pravnih shvaćanja, izvornih umjetničkih i graditeljskih izričaja; proučavanja povijesti hrvatskoga naroda, njegovanja uspomena i ukazivanje na hrvatske doprinose europskoj i svjetskoj umjetnosti, znanosti i kulturi te na povijesne zasluge hrvatskoga naroda; čuvanja i obnavljanja hrvatskoga kulturnoga i prirodnoga nasljeđa, promicanje nacionalnoga i kulturnoga identiteta i povezivanja postignuća hrvatske kulture sa svjetskim kulturnim i humanističkim dosezima te pomaganja kulturnih pregnuća cjelokupnoga duhovnoga života hrvatskoga naroda.² Družba je 1941. godine zakonskom odredbom pretvorena u državnu ustanovu Vitežki red hrvatskoga zmaja, a 1945. ponovo je ustrojena u svojem izvornom obliku. Zabranjena je 4. ožujka 1946., a njezina je imovina konfiscirana. Djelovanje Družbe obnovljeno je 1990. godine.³

Zmajska heraldika naziv je za korpus osobnih grbova članova Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja” i drugih grbova koje rabi Družba. Naime, od svojega osnivanja Družba njeguje heraldičke tradicije i svojim članovima podjeljuje osobni grb, izrađen u skladu s heraldičkim pravilima i uzusima, koji svaki redoviti član Družbe ima pravo usvojiti, isticati i rabiti kao svoj osobni znak u obliku zmajskog grba. Ta je tradicija u Družbi očuvana od njezinih najranijih dana do danas.⁴

Iako je postojala sumnja da je u vrijeme do prekida rada Družbe 1946. izrađen zbornik grbova koji bi sadržavao oslikane ili blazonirane (opisane sukladno heraldičkim pravilima) grbove članova, autor u svojem višegodišnjem istraživanju arhivskih izvora i razgovoru s članovima i istraživačima djelovanja Družbe nije pronašao više od naznake da je tomu možda bilo tako. Otkriće ovako raskošnoga i dobro očuvanoga grbovnika stoga je došlo kao neizmjerljivo ugodno

¹ Đuro Deželić, Milovan Petković i Dora Sečić, *Dr. Velimir Deželić stariji (1864.-1941.)* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2002), str. 133-137; Mario Stipančević, *Neznani svijet Emila Laszowskog* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014), str. 9-14; Tomislav Galović, “Leksikon hrvatske heraldike – hrvatski heraldičari (3): Emilij Laszowski (1868.-1949.)” *Grb i Zastava: Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 7, br. 13 (2013): str. 3-4, 7.

² *Pravila Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja”*, ur. Nevio Šetić, Dragica Krpan i Josip degl’ Ivellio (Zagreb: Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2016), preambula i čl. 5.

³ O povijesti Družbe usp. Zvonimir Despot, “Povijest Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja 1905.-1996. godine,” *Časopis za suvremenu povijest* 29, br. 1 (1997): str. 5-39; Zvonimir Despot, “Ustrojstvo Družbe ‘Braća Hrvatskoga Zmaja’ nekad i danas,” *Scientia Podraviana* 8, br. 12 (1996): str. 2-5.

⁴ Željko Heimer, “Uvod u istraživanje zmajске heraldike,” *Časopis za suvremenu povijest* 52, br. 2 (2020): str. 485-516.

iznenađenje i svojevrsna je senzacija u uskom krugu istraživača hrvatskoga heraldičkoga nasljeđa i povjesnice Družbe.

2. Gradivo koje je upućivalo na postojanje Grbovnika

Nekoliko je izvora za zmajsku heraldiku te predmeta iz gradiva za povjesnicu Družbe koji su indicirali mogućnost postojanja zmajskoga grbovnika u nekom obliku. Prije svega to su dvije zbirke zmajskih grbova nastale uglavnom u drugoj polovici 30-ih i prvoj polovici 40-ih godina 20. stoljeća: jedno je Kukecovo Zmajsko stablo, a drugo zbirka zmajskih grbova koja se danas čuva u Zavičajnom muzeju Ozalj, koju je oslikala Vjera pl. Bojničić Zamola. Druga dva izvora koja valja spomenuti su Mohrov imenik, odnosno *Izvadak iz Matične knjige članstva*, te arhivski popis gradiva Hrvatskoga državnoga arhiva koji se odnosi na Družbu. Ta četiri izvora ukratko su ovdje predstavljena radi usporedbe.

Slika naslovljena *Stablo Braće hrvatskog zmaja o 35. obljetnici osnutka dana 16. studenoga 1940.*,⁵ koju je izradio Stjepan Kukec (Koprivnica, 1894. – Zagreb, 1981.),⁶ a koja se ponekad neprecizno naziva i zmajskim *Rodoslovnim stablom*, izrađena je u prilici proslave obljetnice osnutka Družbe 1940. godine, a dovršena najkasnije polovicom 1943. godine.⁷ Kukec prikazuje stablo na kojem su okačeni štitovi zmajskih grbova (dakle, bez kacige, plašta i ostalih vanjskih elemenata zmajskoga grba) složenih po godinama prijema u Družbu. Iako su prikazani štitovi za svih 1039 dotadašnjih članova Družbe, koji su imali pravo na osobni grb,⁸ prikazano je 816 pojedinačnih zmajskih grbova, a preostalih 224 su “zamjenski” generički prikazi za članove bez grba.⁹ Izvornik Kukecova *Stabla* nakon zabrane rada Družbe dospio je u Hrvatski povijesni muzej, a danas je

⁵ Vlasta Brajković, *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja: Katalog Zbirke grbova, grbovnica i rodoslovlja* (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 1995), str. 29 i 128, kat. br. 218 “Tabla s grbovima Braće hrvatskog zmaja”, inv. br. 25302.

⁶ Tomislav Galović, “Leksikon hrvatske heraldike – hrvatski heraldičari (26): Stjepan Kukec (1894.-1981.),” *Grb i Zastava: Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 18, br. 36 (2024): str. 3-5.

⁷ Zadnji članovi čiji su grbovi obuhvaćeni na prikazu “zazmajeni” su (primljeni u Družbu) 26. ožujka 1941., te su poznate fotografije prikaza slike u tom stanju iz lipnja 1943. godine. Članovi “zazmajeni” u Vitežki red 1. ožujka 1943. nisu prikazani. Na okviru slike danas stoji godina 1944. na mjedenoj pločici dodanoj na okvir, čini se neupitnim nakon smrti Stjepana Kukeca.

⁸ Pravo na zmajski osobni grb imali su redoviti članovi, članovi utemeljitelji, kasnije i članovi podupiratelji, a počasni članovi i članovi prinosnici nisu imali pravo na grb i nisu vođeni u matičnom popisu članstva, stoga u prikazu ne nedostaju redni brojevi. Obročavanje svih članova jedinstvenim rednim brojevima uvodi tek Petković u 90-im godinama 20. stoljeća, usp. bilješku 25.

⁹ U jednom pismu Meštarskomu zboru datiranomu (nakon 25.) siječnja 1992. godine Antun Bauer tvrdi da je prikaz njegova grba na Kukecovu *Stablu* bio »neispunjen«, da je doslikan neposredno prije toga bez njegova znanja i potpuno »amaterski i diletantski« te da je njegov grb iz 1940. bio sasvim drugačiji. To daje sumnju da je možda i još pokojni grb tako “dopunjen” početkom 90-ih godina. Arhiv Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja” (ADBHZ), pismo Antuna Bauera Meštarskomu zboru, siječanj 1992.

ponovo izložen na svojem izvornom mjestu *in situ* u Zmajskoj dvorani u sjedištu Družbe u Kuli iznad Kamenitih vrata.¹⁰

Zbirka grbova Braće Hrvatskoga Zmaja većinom je danas u ozaljskom Zavičajnom muzeju,¹¹ a izradila ju je Vjera Bojničić Zamola¹² (Zagreb, 27. siječnja 1883. – Zagreb, 13. travnja 1963.) po narudžbi Družbe i vjerojatno uz smjernice i nadzor Emilija Laszowskoga. Grbovi u ozaljskoj zbirci oslikani su na lesonitu, odnosno na kartonu izrezanom u obliku štita s dodanim oblicima za vrpce s natpisima, odnosno za kacigu s nakitom i plaštem izrezanim od istoga materijala. Bojeni su tehnikom pastela i ulja, a dimenzijama su između 22 cm × 18 cm i 52 cm × 39 cm. Manji dio svih njezinih oslikanih grbova izložen je u stalnom postavu Zavičajne zbirke, a većina ih je u njezinu depou.¹³ Zbirka osobnih zmajskih grbova u ozaljskom muzeju sadržava 245 grbova. Na manjem dijelu grbova iz ove zbirke na poledini je rukom ispisan blazon grba, čini se od strane Laszowskoga osobno. To su ujedno i jedini do sada poznati sačuvani izvorni blazoni zmajskih grbova iz toga razdoblja Družbe.

Prvi grbovi iz te zbirke vjerojatno su nastali sredinom 20-ih godina, a spominju se u godišnjem izvješću koje je drugi meštar protonotar Leon Kaurić, Zmaj Banovački, podnio Skupštini Družbe na jurjevskom sijelu 1927. godine. On navodi da je grbove izradila Vjera Bojničić Zamola pod vodstvom Emilija Laszowskoga.¹⁴ On govori o sedamdeset izrađenih grbova, koji su tada bili izloženi u Zmajskoj auli (svečanosa dvorana na nekadašnjem drugom katu Kule, u

¹⁰ HPM/PMH-25302, “Stablo Braće hrvatskog zmaja o 35. obljetnici osnutka dana 16. studena 1940.” [na dugotrajnoj posudbi Družbi].

¹¹ Zvonimir Gerber, *Zbirka grbova Braće Hrvatskoga zmaja: Zavičajni muzej Ozalj, Srpanj 2009., Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”* (Karlovac: vlastita naklada, 2009); Zvonimir Gerber, “Zbirka grbova BHZ – Ozalj, 2017., prezentacija održana u Zmajskoj kuli nad Kamenitim vratima, Zagreb, 22. ožujka 2017.,” elektroničko građivo.

¹² Gerber, *Zbirka grbova*, str. 117-198.

¹³ Fotografije mnogih grbova iz depoa bile su izložene na izložbi *Heraldička obilježja grbova Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja”*, autori Zvonimir Gerber i Stjepan Bezjak, Zavičajni muzej Ozalj, 17. listopada – 22. studenoga 2020.

¹⁴ »2. Zmajski Grbovi. O našoj svečanosa dvorani, toj zmajskoj auli, već sam prije govorio. Ona je odista lijepo i ukusno uređena zaslugom i trudom neke naše požrtvovne braće, koju sam tamo već spomenuo. Ali da nam ona bude i zmajski u stilu posve dotjerana, poskrbio se je i trudi se na tome i dalje naš Veliki Meštar, koji je eno tu dvoranu u zajednici s već spomenutom gospodjom Zamola-Bojničić, od veće česti ukrasio sa grbovima naše braće. Iznad i sa svake strane Velikomeštarskoga baldakina pa ispod stropa nižu se ti upravo prekrasno u živim bojama izrađeni lični znakovi svakog pojedinog brata Zmaja. Dosad ih ima oko sedamdeset, a sveudilj se izradjuju grbovi za dalnju braću.« Leon Kaurić, “XIV. Svaštice,” *Hrvatski zmaj: Glasilo družbe Braće Hrvatskoga Zmaja* (1926-1927): str. 26. Prije toga Kaurić na istom mjestu navodi drugi izvor s prikazima grbova koji je tada nastao, ali koji zbog maloga broja grbova, i to tipa IV, nije ovdje neposredno zanimljiv, pišući o odlikovanim članovima Kapitula Zlatnoga Zmaja: »Za ovako odlikovane članove zasnovana je i posebna spomen-knjiga, u koju se unose imena i upisi diploma sa ličnim znakovima [zmajskim grbovima, op. a.] odlikovanih, te reverzi o primitku znakova. Ovu je knjigu upravo prekrasno oslikala i uredila gospodja Vjera Zamola-Bojničić, na čemu joj izričemo toplu zahvalu.« Riječ je o *Liber aureus* (“Zlatna knjiga”), koja se i danas čuva u Arhivu

razini današnje galerije u Zmajskoj dvorani, u kojoj je ranije bila Gradska knjižnica, zbog težine preseljena na prvi kat, pa je u tako oslobođenom prostoru uređena svečana dvorana). Za sada pretpostavljamo da je riječ o grbovima tipa I.,¹⁵ a da su grbovi tipa II. izrađivani kasnije, možda tek nakon uređenja Zmajске dvorane 1938. godine.

Tzv. Mohrov imenik strojopisna je zbirka popisa koja se čuva u arhivu Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" u Kuli iznad Kamenitih vrata,¹⁶ a sabrao ju je i sredio Viktor Mohr,¹⁷ posljednji meštar protonotar Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" do njezina ukidanja 1946. godine. On ju je izradio u desetljeću nakon ukidanja i dovršio 1957. godine u više primjeraka te jedan od njih predao na čuvanje u samostan Male Braće u Dubrovniku, odakle je po obnovi Družbe nakon 1990. godine dobavljena. Sastoji se od 151 lista, na naslovnici je ispisano »Braća / Hrvatskoga Zmaja / Sabrao i sredio: / Viktor MOHR / Dubrovnik/ Zaton Mali / 1955-1956.« (dalje u tekstu je bilješka da je dokument dovršen 1957.), a na drugoj stranici je popis sadržaja pet imenika članova Družbe: »1./ Alfabetски imenik zmajskog članstva. 2./ Izvadak iz Matične knjige članstva. 3./ Popis "ZAČASNIH ČLANOVA" BHZ. i VR.– 4./ Imenik članova odlikovanih jubilarnim spomen-znakom "ZLATNOGA ZMAJA". 5./ Alfabetски imenik zmajskih predikata.« Za istraživanje zmajске heraldike osobito je važno drugo poglavlje toga djela, koje sadržava sažete podatke o svakom članu, pa tako i naznaku je li pojedini član imao grb. Ukupno je za 478 članova u popisu to naznačeno.

Na koncu, u *Sumarnom inventaru fonda HR-HDA-635. Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja" (1905-1946)*¹⁸ u Hrvatskom državnom arhivu navodi se u *Planu sređivanja gradiva*¹⁹ u seriji 2. Članstvo, podserija 2.6. Zmajski grbovnik, te u seriji 8. Tiskopisi, grbovi, mapa i film, podserija 8.5. Grbovi. Tako se u opisu pod signaturom HR-HDA-635-8 navodi da sadržava između ostaloga 31 grb naslikan na drvenoj podlozi, plemićki, zmajski i općinski.²⁰ Vjerojatno je riječ o dijelu niza grbova koji je izradila Vjera Bojničić Zamola. Nadalje, u Inventarnom

Družbe, a koja je redovito dopunjavana do zabrane 1946. godine. Družba priprema i odgovarajući svezak za članove Kapitula nakon obnove. ADBHZ, *Liber aureus*.

¹⁵ O tipizaciji oblikovanja zmajskih grbova usp. Heimer, "Uvod u istraživanje zmajске heraldike," str. 498.

¹⁶ ADBHZ, Viktor Mohr, "Braća Hrvatskoga Zmaja: Sabrao i sredio Viktor Mohr, Dubrovnik/Zaton Mali, 1955-1956.," strojopis, 1957.

¹⁷ Viktor Mohr (Dubrovnik, 1885. – Dubrovnik, 1966.), Zmaj Svetoandrijski, c. k. poručnik žandarmerije, oružnički pukovnik NDH u mirovini, trgovačko-tvornički zastupnik (dizala Stigler), meštar protonotar Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" od 1936. do 1946. godine.

¹⁸ Branislava Vojnović, "HR-HDA-635. Družba 'Braća Hrvatskoga Zmaja' (1905-1946)," (sumarni inventar, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, prosinac 2001.; listopad 2012., revizija).

¹⁹ Vojnović, "HR-HDA-635," str. 10-11.

²⁰ Vojnović, "HR-HDA-635," str. 36.

popisu spisa pod rednim brojem tehničke jedinice 39 navodi se u podseriji 2.6. sljedeći sadržaj: Zmajski grbovnik, zmaj u hrvatskoj heraldici, zbirka raznih zmajeva, grb čl. Antunu Resu; Karikature zmajevaca, sve bez naznake godine i oznakom "Starog inventarnog popisa" kutije 144 i 194.²¹ Slično je u seriji 8. navedeno uz redni broj tehničke jedinice 180 i 181, oznaka Grbovi i stari brojevi kutija 19 i 92.²²

Ta četiri izvora indiciraju da je morao postojati neki izvor, bilo pisani (blazoni – opisi grbova) ili slikani (emblazoni – crteži grbova) na koji bi se Kuček i Bojničić Zamola mogli osloniti prilikom izrade svojih prikaza, te da je odnekuda Mohr morao utvrditi postojanje grba gotovo polovice članova Družbe za svoj registar. Inventarni popisi HDA izrijeком navode *Zmajski grbovnik*, no prema današnjemu uvidu u te fondove u njima danas nema ničega što bi odgovaralo tom nazivu – tj. nema knjige koja u slikanom ili pisanom obliku predstavlja grbove pojedinih članova Družbe.

Nažalost, s tim spoznajama i neispunjenim priželjkivanjima dovršen je prvi do sada objavljeni prikaz zmajske heraldike u znanstvenoj periodici.²³

3. Opis Mohrova Zmajskoga grbovnika

Nedugo po objavi spomenutoga članka autora je u prostorije Družbe u Kuli iznad Kamenitih vrata pozvao Josip degl' Ivellio, Zmaj Brački II., tada meštar obredničar Družbe. Možda upravo potaknut člankom prepoznao je posebitost predmeta koji je očito dugo ležao nezapažen u arhivu Družbe – u najmanje desetak, a možda i više godina netaknutoj beskiselinskoj arhivskoj kutiji dimenzija 42 cm × 30 cm × 10 cm (*Slika 1*) pažljivo su bila pohranjena četiri sveska,²⁴ a na hrptu dvaju od njih jasno je bilo otisnuto »Zmajski grbovnik« (*Slika 2*).²⁵ I autor i meštar susprezali su uzbuđenje listajući perfektno očuvane listove pergamenta oslikane još i danas jednako živim bojama, prepoznajući imena i sadržaje grbova pojedinih članova Družbe. Na posljednjem ispisanom listu trećega sveska bio je ukrašeni natpis: »Ovaj Grbovnik dao je izraditi zmaj sv. Andrijski G.G. 1943.« (*Slika 19*). Zmaj Svetoandrijski zmajsko je ime Viktora Mohra, posljednjega meštra protonotara Družbe prije njezine zabrane 1946., koji je godine

²¹ Vojnović, "HR-HDA-635," str. 42.

²² Vojnović, "HR-HDA-635," str. 64. Tu je riječ o grbovima i drugim oznakama Družbe, a ne zmajskim grbovima članova.

²³ Heimer, "Uvod u istraživanje zmajske heraldike."

²⁴ U kutiji su, osim četiri sveska grbovnika, i tri raznovrsne omotnice s odvojenim elementima uveza i opreme svezaka te jedna suvremena bijela omotnica veličine C4 s četiri lista papira, o čemu usp. bilješku 30.

²⁵ Na kutiji je olovkom u desnom gornjem kutu napisana bilješka: »STARA GRADA → LAB ZA [...] / M. PETKOVIĆ / 3 knjige grbovnika / BHZ (vlasništvo BHZ)«, a crvenim flomasterom »ZMAJ / ORIGINALI«.

nakon toga posvetio dokumentiranju rada te Družbe i kojemu dugujemo neizmjernu hvalu što je zabilježio toliko detalja, bez kojih bismo danas tek mogli nagađati o zmajskom djelovanju i poslanju. Stoga je ovaj *Zmajski grbovnik* primjereno nazvati Mohrovim *Zmajskim grbovnikom*, ili kraće jednostavno Mohrov grbovnik, da bi se razlikovao od možebitnoga kojega drugoga onovremenoga primjerka koji još nije nađen, ali i od suvremenih zmajskih grbovnika, odnosno monografskih zbirki ili zbornika zmajskih grbova, koje su pripremili zmajski heroldi posljednjih godina.²⁶

Vanjskim su obilježjima sva četiri sveska gotovo istovjetna, osim manjih razlika prvoga sveska, koji je, čini se, ukoričen nešto ranije, a preostala su tri vrlo vjerojatno ukoričena istodobno. Svaki svezak sastoji se od 170-180 listova pergamenta, koji, ako su i bili čvrsto uvezani, do danas su se u potpunosti odvojili, tako da se svesci sastoje od niza zasebnih listova, tek gdjegdje presavijenih araka dvostruke veličine.

Svesci su, dakle, uvezani u čvrste korice, vanjskih dimenzija 245 mm × 210 mm. Prvi i četvrti svezak obloženi su svijetlosmeđom glatkom kožom, a ostala dva tamnosmeđom hrpavom kožom. Debljina pojedinoga uvezanoga sveska iznosi oko 50 mm. Na vanjskim kutovima ugrađena su trokutasta ojačanja dimenzija duž rubove korica 45 mm × 45 mm. Kožni hrbat zahvaća 50 mm od ruba, ojačan s četiri ravnomjerno raspoređena lučna rebra. Između prvoga i drugoga rebra brojeno odozgo, otisnut je na drugom i trećem svesku crni dvoredni natpis »ZMAJSKI / GRBOVNIK«, a između drugoga i trećega rebra otisnuta je crnim na prva tri sveska odgovarajuća (arapska) brojka – na hrptu četvrtoga sveska nema natpisa. Korice su iznutra obložene smećkastim kartonom. Na unutrašnjem dijelu hrpta, koji u uvezanoj knjizi ne bi bio vidljiv, vidi se floralni motiv unutarnje obloge. Na posljednja tri sveska na tom je dijelu olovkom ispisana brojka 1, 2, odnosno 3 (vjerojatno su to oznake prvoga, drugoga i trećega sveska uvezivanoga istovremeno – dakle drugoga, trećega i četvrtoga, nakon što je prvi svezak grbovnika već ranije uvezan). Korice su s prvim i posljednjim listom spojene bijelim platnom, čije ljepilo više ne drži za korice. Na koricama prvoga sveska vidljivi su manji tragovi vlage (mrlje uglavnom uz vanjski rub prednje korice) i oštećenja u dijelu spoja prednje i stražnje korice s hrptom, a na koricama ostalih svezaka vidljivi su manji tragovi habanja, no bez bitnih oštećenja.

Listovi u grbovniku izrađeni su od kvalitetnoga pergamenta ujednačene kvalitete istih dimenzija visine 230 mm i širine 180 mm, odnosno rjeđe od presavijenih araka dvostruke širine 360 mm. Listovi su debljine 0,10 mm, osim naslovnih listova prvoga i trećega sveska (što možda ukazuje na to da naslovni list

²⁶ Gerber, *Zbirka grbova; Zmajski grbovnik: Zbornik zmajskih grbova: Knjiga I. Do obustave djelovanja 1946. / Knjiga II. Od obnove Družbe 1990.*, ur. Željko Heimer (Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2019-2021), zbornik u izradi.

drugoga sveska nedostaje!), koji su debljine 0,25 mm i stoga znatno čvršći. Četvrti svezak nema naslovni list (*Slika 2*, *Slika 5* i *Slika 6*).

Svi listovi probušeni su uz hrbat dvama okruglim rupama promjera 5 mm, razmaka između njihovih središta 79 mm, razmaka od lijevoga ruba lista do ruba rupe 10 mm. Na svim su listovima više ili manje očiti tragovi rukovanja listovima u fasciklu s mehanizmom, zbog čega su rupe manje ili više oštećene, ali nigdje toliko da bi imale razderotinu do lijevoga ruba lista. Izgledno je da su listovi bili skupljeni u takve fascikle s mehanizmom prije uvezivanja u korice te da su uvezani upravo zato da se spriječi daljnje oštećivanje.

Svi su listovi bez iznimke *recto bianco*, tj. bez sadržaja na stražnjoj strani lista, stoga se sve referencije na sadržaj listova odnose na *verso* (prednju) stranu lista (*Slika 4*).

Listovi nisu sustavno slijedno numerirani, osim što listovi s pojedinačnim grbovima imaju pri dnu zmajski matični broj.²⁷ Na nekim listovima izvorno je bio upisan (većim brojkama) članski broj "vitezškoga reda", koji je potom korigiran u zmajski matični broj – vidljivi su tragovi brisanja izvorne brojke (*Slika 11* i *Slika 13*).²⁸ S obzirom na to da zbornik ne prikazuje grbove svih članova (a očito nisu svi ni imali grb), brojke na pojedinačnim listovima s grbovima ne slijede sukcesivno. Zbog toga je danas nemoguće, ili je vrlo teško, utvrditi jesu li pojedini listovi u nekom trenutku izuzeti iz zbirke. Usporedba brojeva prikazanih grbova u Mohrovu grbovniku (473) s brojem imena u Mohrovu registru kod kojih je označeno da imaju grb (478) može indicirati da

²⁷ Zmajski broj ili zmajski matični broj (mbr.) redni je broj člana Družbe prema upisu u Zmajsku matičnu knjigu. Zmajski brojevi dodjeljivani su slijedno uz nekoliko slučajnih iznimki: kada je u ranim godinama rada Družbe ustanovljeno da je jedan član tehničkom greškom preskočen u brojanju, dodijeljen mu je zmajski broj 23a i smješten je u redosljedu između članova broj 23 i 24, gdje je po naravi trebao biti. Prilikom izrade svojega popisa Mohr je ustanovio da su brojevi 933 i 965 ostali »nerazjašnjenim načinom neispunjeni«, a dvoje je zmajске braće (oboju umrli još tijekom 20-ih godina 20. stoljeća) izostavljeno iz ranijih popisa, te ih je on, radi očuvanja dotadašnjega brojanja, u popise smjestio na ta dva zmajska broja. Posljednji zmajski broj dodijeljen prije zabrane Družbe je 1058. Kao što je spomenuto ranije, tada nisu dodjeljivani brojevi članovima prinosnicima i pripravnicima te počasnim članovima. Prvi meštar protonotar po obnovi Družbe 1990. Milovan Petković, Zmaj Veolikotaborski II., u svojim je istraživanjima sastavio cjelovit popis članova do zabrane Družbe 1946. godine, dodijelivši im slijedno matične brojeve bez obzira na članski status, došavši do broja 1230. Taj je popis do sada tek djelomično objavljen u svescima niza Zmajska kronika: Milovan Petković, *Zmajska kronika I. Kronološki prikaz povijesti Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" 1905.-2005.: Razdoblje 1905.-1909.* (Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2016); Milovan Petković, *Zmajska kronika II. Kronološki prikaz povijesti Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" 1905.-2005.: Razdoblje 1910.-1918.* (Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2020). Po obnovi rada Družbe novi zmajski brojevi započeti su, stoga od broja 1231 i u vrijeme dovršetka pisanja ovoga rada dostigli broj 1958. "Čačasni" (počasni) članovi koji prije dodjele te počasti nisu bili članovi Družbe nisu dobivali zmajski broj, a po potrebi su identificirani rednim brojem začasnoga članstva (primjerice Zač. 5 Ivan pl. Zajc, Zmaj Podratski).

²⁸ Zmaj Svetohelenski nosio je broj Vitezškoga reda VR 9, Zmaj Mesnički VR 130 i dr.

zaista nedostaje nekoliko listova, no isto tako ne možemo isključiti da ti listovi nisu nikada ni izrađeni.

Na pojedinim listovima vidljivi su tragovi korekcije zmajskoga ili osobnoga imena (vjerojatno izvorno pogrešno napisanoga), a ponegdje su vidljive olovkom dopisane kraće bilješke i korekcije tintom, koja danas izgleda zelena. Na nekim crtežima gdje je grb mijenjan naziru se tragovi izvornoga prikaza grba, osobito tamo gdje je prvotni lik bio prikazan srebrnom ili zlatnom, koji se gdje-gdje mogu i prepoznati. Na listovima kazala također su naknadno unošene ispravke.

Zmajska imena ispisana su većinom identičnim “romantičnim” pismom, koje podsjeća na tipografije klasificirane u grupu Didone, odnosno na nešto ornamentirani font Bodoni. Uz nekoliko izuzetaka, zmajska su imena napisana malim početnim slovom u riječi *zmaj*, ali uglavnom velikim početnim slovom u riječi *Prazmaj*. Ta početna slova *z* i *P* te početna slova zmajskoga imena ispisani su u pravilu crvenom bojom, a ostatak zmajskoga imena crnom, rjeđe plavom ili zelenom te smeđom bojom. Crvenom bojom ispisani su i dijakritički znakovi te točke iznad slova *i* i *j*.²⁹ Osobna imena s pripadajućim titulama ispisana su, u pravilu, u drugom redu, manjim crnim slovima suvremenoga stila koji podsjeća na tehničko pismo. Zmajski brojevi ispisani su crvenom bojom, oblikom brojki koje odgovaraju stilu pisma zmajskih imena. U svim svescima očituju se odstupanja u stilu pisma i koloraciji zmajskoga imena (koja gdje-gdje odgovara bojama uporabljenim u grbu), kao i u stilu pisma osobnoga imena i zmajskoga broja. Na nekim listovima vidljiv je olovkom pisan zmajski broj, obično u jednom od kutova.

Iako se na svakom pojedinom listu u svim svescima očituju manja odstupanja u stilu pisma uporabljenoga za zmajsko ime, osobno ime i zmajski broj, to je osobito uočljivo kod grbova za zmajske brojeve od 1.046 nadalje, gdje je osim toga zmajski broj ispisani u potpunosti crnom bojom. Budući da su članovi od broja 1.046 nadalje primljeni 1944. te da spomenuta bilješka epiloga kaže da je grbovnik izrađen 1943. godine, očito je da su ti grbovi (kao i pokoji od manjih zmajskih brojeva koji im stilski odgovara) izrađeni i dodani u grbovnik naknadno (*Slika 17* i *Slika 18*).³⁰

Četvrti svezak ima iste značajke kao i prva tri, ali se sastoji od praznih listova s crno otisnutim uzorkom zmajskoga grba – pripremljenih za buduće

²⁹ Autor ovoga rada pripremio je i izradio računalni skup slova (font) za uporabu u svečanim zmajskim ispravama koji imitira izgled tih slova i nazvao ga Vjera (u čast Vjeri Bojničić Zamola, za koju se je inicijalno vjerovalo da je autorica tih crteža).

³⁰ Jedini grb koji ne slijedi tipski oblik zmajskih grbova onaj je nadbiskupa Alojzija Stepinca, koji je umjesto zmajskim insignijama opremljen oznakama časti primasa Hrvatske, zelenim galerom (šešir) s po petnaest kičanki sa svake strane. Zmajski predikat ipak je u grbu naznačen likom Bakačeve kule, koja izrasta iza štita nadbiskupova grba, ispod galera.

primjerke grbova, ali zbog zabrane rada Družbe 1946. nikada nisu uporabljeni (*Slika 20*).

Iz zbirke su izuzete poneke stranice, na što upućuje u prvom svesku zatečena stranica A4 formata suvremenoga papira (80 g, za printer), lagano požutjelog, ovlaš presavijena, na kojoj je ružičastim markerom na unutrašnjoj (tj. trećoj) stranici ispisano »SV. JURAJ«. Stranica je umetnuta vjerojatno tijekom 1990-ih (kada su knjige pohranjene u arhivsku kutiju?). Čini se da je tu iz sveska izuzet list s likovnim prikazom sv. Jurja, moguće s namjerom reprodukcije, koji je kasnije posuditelj “zaboravio” vratiti.

Slično sugeriraju i četiri lista printerskoga papira pohranjena uz sveske grbovnika u beskiselinskoj kutiji u bijeloj omotnici koja je naslovljena na prvog meštra protonotara obnovljene Družbe Milovana Petkovića, Zmaja Velikotaborskoga II.³¹ U njemu je na svakom od listova oznaka sveska rimskom brojkom i zmajski matični broj, ime i prezime te zmajsko ime četvorice članova čije grbove zatečeni svesci ne sadržavaju.³² Za pretpostaviti je da je Petković ili netko za njega ranih devedesetih izuzeo te listove te da nikada nisu vraćeni.³³

Prva tri sveska tijekom listopada i studenoga 2020. skenirana su na skeneru (multifunkcijskom uređaju) Canon ImageRunner Advance 400i rezolucijom 300 dpi × 300 dpi. Skenovi su pohranjeni u obliku PDF. *Bianco recto* listovi, kao ni dio *verso* praznih listovi, nisu skenirani. Za potrebe uporabe korisnika arhiva Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja” i daljnje istraživanje skenovi su otišnuti na uređaju Canon ImageRunner Advance C3330i na običnom uredskom papiru mase 80 g s uvećanjem 140% (osim za stranice kazala prvoga sveska, koje su uvećane 120% jer imaju bogate ilustracije na marginama). Korice su reproducirane neznatno umanjene (opcijom *fit*) da stanu u površinu tiska.³⁴

4. Sadržaj Mohrova Zmajskoga grbovnika

Kao što je naprijed izneseno, prva tri sveska *Zmajskoga grbovnika* sadrže prikaze zmajskih grbova članova Družbe i pomoćne stranice. Prikazujemo strukturu sadržaja Mohrova grbovnika u *Tablici 1*, *Tablici 2*, *Tablici 3* i *Tablici 4*.

³¹ Juraj Kolarić, *Deset godina obnovljene Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja” (1990.-2001.)* (Zagreb: Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2001), str. 174-176.

³² Na listovima papira ispisana su zmajska imena: I/50 Zmaj Bjelovarski Vladimir Stahuljak, I/273 Zmaj Brezovički Bartol Tomečak, II/550 Zmaj Sigetski [II.] Maksimilijan Juranić, III/1039 Zmaj Dobrički Franjo Liszt.

³³ Osim toga, grb Velimira Deželića st. (mbr. 2) iz ovoga grbovnika, u kojem sada više te stranice nema, reproduciran je u zborniku: Deželić, Petković i Sečić, *Dr. Velimir Deželić stariji*, str. 168. Pretpostavka je da je pri pripremi toga zbornika izuzet iz grbovnika radi reprodukcije i nikada vraćen.

³⁴ Unatoč planovima da se te reprodukcije uvežu radi lakšega rukovanja, to do pisanja ovoga rada nije učinjeno.

Tablica 1. Struktura prvoga sveska Mohrova grbovnika (ukupno 171 list)

Broj listova	Sadržaj	Napomena
1	Olovkom ispisana brojka 1 u sredini.	
1	Naslovnica »Zmajski / Grbovnik« (Slika 5).	Deblji list.
14	Prezimensko abecedno kazalo, s inicijalima ukrašenim prigodnim minijaturama (Slika 7 i Slika 8).	Sedam svijenih araka.
2	1. grb Družbe, 2. <i>bianco</i> .	Jedan svijeni arak.
151	Pojedinačni grbovi od mbr. 1 do mbr. 395 (Slika 9, Slika 10 i Slika 11).	
2	<i>Bianco</i> .	Jedan svijeni arak.

Tablica 2. Struktura drugoga sveska Mohrova grbovnika (ukupno 180 listova)

Broj listova	Sadržaj	Napomena
6	1. <i>bianco</i> , 2. do 5. prezimensko abecedno kazalo, bez minijatura.	Prvi arak odvojen, druga dva uvezana bijelim platnenim hrptom.
171	Pojedinačni grbovi, prvi bez mbr. (Lamorale knez Thurn i Taxis [Zač. 20]) dalje od mbr. 401 do mbr. 809 (Slika 12, Slika 13, Slika 14 i Slika 15).	prvi list je oštećen, otrgnut donji lijevi kut (75 mm visine × 85 mm širine), koji je zatečen repariran ljepljivom plastičnom vrpcom 25 mm širine duž linije puknuća, koja se tako na prednjoj strani jedva nazire.
2	<i>Bianco</i> .	Jedan svijeni arak.

Tablica 3. Struktura trećega sveska Mohrova grbovnika (ukupno 171 list)

Broj listova	Sadržaj	Napomena
1	Naslovnica »Knjiga 3. / Zmajski / Grbovnik«, iznad crtež vinjeta u baroknoj kartuši s vrpcom: Kamenita vrata i grb Družbe. U vrpici geslo "vitezškoga reda": »Za Boga i Hrvatsku« (Slika 6).	Deblji list.
5	Prezimensko abecedno kazalo, bez minijatura.	Jedan list i dva svijena arka.
2	<i>Bianco</i> .	Jedan svijeni arak.
151	Pojedinačni grbovi, od mbr. 816 do mbr. 1058 (Slika 16, Slika 17 i Slika 18).	
2	<i>Bianco</i> .	
1	Epilog: »Ovaj Grbovnik dao je izraditi zmaj sv. Andrijski G.G. 1943.« (Slika 19).	
2	<i>Bianco</i> .	

Tablica 4. Struktura četvrtoga sveska Mohrova grbovnika (ukupno 119 listova)

Broj listova	Sadržaj	Napomena
119	Otisak praznoga uzorka zmajskoga grba (Slika 20).	

Tablica 5. Broj zmajskih grbova prikazan u izvorima

Izvor	Broj zmajskih grbova	Napomena
Mohrov <i>Zmajski grbovnik</i>	473	
Zbirka grbova BHZ Ozalj	245	Desetak takvih grbova čuva se u HDA, četiri je nedavno otkupila Družba za ADBHZ, a poznato je da se pojedinačni nalaze i u privatnim zbirkama.
Kukecovo <i>Zmajsko stablo</i>	816	Ne računajući zamjenske grbove za članove koji nisu imali grba.

Autor ilustracija i pisar kaligraf nije naznačen u samom grbovniku. Ipak, isprva se je činilo vrlo vjerojatno da je autorica Vjera pl. Bojničić Zamola,³⁵ koja je i ranije surađivala s Družbom i njezinim velikim mešтром Emilijem pl. Laszowskim Szeliga, Prazmajem Osnivateljem Brloškim i Ozaljskim.³⁶ Ta pretpostavka osobito je poduprta činjenicom da su natpisi na grbovima u Ozlju stilski praktično identični pismu koje se rabi u natpisima u Mohrovu grbovniku u tolikoj mjeri da su odbacivali svaku sumnju u drugačije autorstvo.

No, istraživanjem objavljenih izdanja Družbe postalo je jasno da to nije baš tako. Naime, Viktor Mohr posvećuje u svojem godišnjem izvješću za radnu godinu 1943./1944. cijeli jedan odjeljak:

»8. GRBOVNIK REDA HRVATSKOGA ZMAJA

§ 6. i 7. Ustava određuju, da redovita braća i počastni članovi imaju pravo, da se služe svojim Zmajskim imenom i osobnim znakom u obliku grba.

Na prijedlog podpisanoga izradio je po naručbi Malog vieća naš gospodin Stjepan Kukec Zmajski Grbovnik, u kome su zacrtani osobni znakovi u obliku grba

³⁵ O njezinu životu i heraldičkom djelovanju usp. Tomislav Galović, "Leksikon hrvatske heraldike – hrvatski heraldičari (6): Vjera Bojničić Zamola (1883.-1963.)," *Grb i Zastava: Glasnik Hrvatskog grbošlovnog i zastavoslovnog društva* 8, br. 16 (2014): str. 3-4, 7.

³⁶ Bojničić Zamola bila je djelatnica Hrvatskoga zemaljskoga arhiva u vrijeme dok mu je ravnatelj bio Emilij Laszowski, a izradila je i ilustracije grbova za monografiju album: Emilij Laszowski, Vjera Bojničić Zamola i Rudolf Horvat, *Grbovi Jugoslavije* (Zagreb: Kava Hag d.d., 1932). Autorica je i spomenutih grbova iz ozaljske zbirke.

svih redovitih članova častne družbe BRAĆE HRVATSKOGA ZMAJA te redovite braće i počastnih članova VITEŽKOG REDA HRVATSKOGA ZMAJA.«³⁷

To potvrđuje izvan svake sumnje da je Mohrov grbovnik izradio Stjepan Kukec, po narudžbi Maloga vijeća (Meštarskoga zbora) Viteškoga reda i to upravo tijekom spomenute 1943./44. godine, s obzirom na to da se izrada grbova uopće ne spominje u ljetopisu za prethodnu godinu.³⁸

Čini se da je u oblikovanju grbova u Mohrovu grbovniku Stjepan Kukec vjerno pratio predložak koji mu je ostavila njegova prethodnica Vjera Bojničić Zamola, pa i u takvim detaljima kao što je oblikovanje rukopisnih slova zmajskih imena, koja lijepo slijede natpise na lesnitnim grbovima koje je ona izrađivala u 30-im godinama.

Grbovnik Družbe izrađen je na pergameni u četiri sveska uvezana kožom na starinski način, a u svakom je svesku popis imena braće, čiji su u njemu izrađeni grbovi. U abecednom popisu u prvom svesku inicijali su ukrašeni elementima grbova nekoga od armigera, koji odgovara tomu slovu (*Slika 7* i *Slika 8*), a u ostalim svescima nema takvih ukrasnih inicijala.

Prikazi grbova prema kronološkoj tipizaciji zmajskih grbova pripadaju tipu III., koji je tu datiran u prvu polovicu 40-ih godina 20. stoljeća, što taj izvor, čini se, potvrđuje. Za razliku od tipa III., klasificiranoga na temelju ozaljske zbirke, ti prikazi nemaju zmajsko ime ispisano na vrpici ispod grba, nego su natpisi u tri reda navedeni ispod prikaza grba – zmajsko ime, građansko ime člana (s pripadajućim titulama) te zmajski broj. Ta razlika nije suštinska, nego funkcionalna – grbovi iz ozaljske zbirke predviđeni su za izlaganje na zidu i nužno imaju ime ispisano na elementu koji čini cjelinu, a grbovi u Mohrovu grbovniku imaju prostora za ispisivanje imena i drugih podataka na listu ispod.

Grbovi članova Kapitula Zlatnoga Zmaja, odnosno nositelji odlikovanja Reda Zlatnoga Zmaja, imaju ispod grba dodanu vrpicu odgovarajuće boje: bijela za osnivače, crvena (grimizna) za redovite članove, nebesko plava za utemeljitelje ili prinosnike.³⁹ O vrpici visi znak Zlatnoga Zmaja⁴⁰ (*Slika 9*, *Slika 10*, *Slika 11*, *Slika 14* i *Slika 15*).

³⁷ Viktor Mohr, "Naš kulturni rad u minuloj radnoj godini," *Hrvatski zmaj: Glasilo Viteškog reda hrvatskog zmaja* (1944): str. 91-106.

³⁸ Kao najava toga može se uzeti kratka notica u Završnoj riječi prethodnoga godišnjega izvješća: »Preustrojtstvom častne Družbe Braće Hrvatskoga Zmaja u Viteški Red Hrvatskoga Zmaja nametnulo se Malom vieću, kao upravnom tielu Reda, da pokraj redovitih poslova i dužnosti provede i sve s preustrojtstvom skopčane radove posve administrativne prirode, kao uređenju matice, matičkih listova, izradbu i uzpostavu svečanih isprava članovima, izradbu osobnih znakova u obliku grba u "Grbovnici Reda", provedbu organizacije kulturnih radnih zborova i t. d. i t. d., što sve svojim tokom teče.« Viktor Mohr, "Završna rieč," u *Ljetopis Viteškog reda hrvatskoga zmaja 1941-1943*, ur. Viktor Mohr (Zagreb: Tisak Hrvatske državne tiskare Zagreb, 1943), str. 18.

³⁹ ADBHZ, Mohr, "Braća Hrvatskoga Zmaja," str. 126-128.

⁴⁰ Boris Prister, "Znakovi društva 'Braća Hrvatskog zmaja,'" *Numizmatičke vijesti* 33, br. 1 (1991): str. 158-173.

Preliminarnim pregledom utvrđeno je da su grbovi u Mohrovu grbovniku izrađeni znatno preciznije od onih u ozaljskoj zbirci, što je barem djelomično posljedica tehnike izrade, ali i namjene uporabe grbova (izlaganje na zidu u slučaju ozaljskih grbova s jedne, precizno trajno dokumentiranje u zborniku s druge strane). Također, pojedini detalji u grbovnom prikazu izrađeni su preciznije, te time daju jasniji sadržaj grba. Uočavamo i neke razlike u grbovnom sadržaju, koje su bilo posljedica razvoja identitetskoga osjećaja armigera ili drugih okolnosti, o kojima je moguće na temelju trenutačno dostupnih materijala tek spekulirati.

Sadržaj grbova, razlike između grbova istoga člana u raznim izvorima, heraldička analiza Mohrova grbovnika i drugi elementi istraživanja koje će omogućiti taj grbovnik uvelike prelaze okvire ovoga rada. Otkriće Mohrova grbovnika omogućit će nesumnjivo niz zanimljivih znanstvenih radova, teme kojih autor u ovom trenutku vjerojatno ne može ni zamisliti.

5. Zaključak

Mohrov *Zmajski grbovnik*, za koji se do sada mislilo da je izgubljen ili da nije ni izrađen, vjerojatno je najvažniji, a nesumnjivo i najljepši te umjetnički najvrjedniji izvor zmajske heraldike.

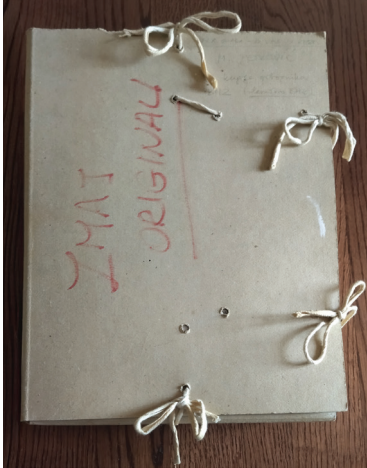
Iako tzv. Kukecovo stablo prikazuje gotovo dvostruko više pojedinačnih zmajskih grbova, oni su tamo prikazani vrlo sitno i grubo u odnosu na prikaz u *Zmajskom grbovniku*, koji osim toga sadržava prikazane i sve efemerne dijelove grba izvan štita. *Zmajski grbovnik* sadržava i dvostruko više grbova nego je sačuvano u zbirci zmajske heraldike u Zavičajnom muzeju u Ozlju (*Tablica 5*).

Prema bilješci u samom Mohrovu grbovniku, izrađen je 1943. godine, a prema sadržaju jasno je da je dopunjavan barem još 1944. godine, a možda čak i 1945., pa i 1946. godine do zabrane rada Družbe. To indiciraju prepravljene brojke matičnih brojeva, prvotno one Viteškoga reda u redovite zmajske matične brojeve, što je možda učinjeno u razdoblju nakon vraćanja imena Družbe 7. svibnja 1945. do zabrane rada 4. ožujka 1946. godine.

Istraživanjem objavljenih izvora utvrđeno je da je autor ilustracija u *Zmajskom grbovniku* Stjepan Kukec, koji je, čini se svjesno i namjerno, imitirao rukopis Vjere Bojničić Zamola, koja je ranije izrađivala grbove za druge potrebe Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja".

Ovim radom predstavljamo *Zmajski grbovnik* akademskoj zajednici, a njegova kritička analiza, interpretacija njegova sadržaja, komparacija s drugim izvorima zmajske heraldike, važnost za hrvatsko heraldičko nasljeđe općenito izlaze izvan okvira ovoga rada i predstavljaju, ali ne ograničavaju, moguće buduće smjerove istraživanja toga izuzetnoga izvora.

SLIKOVNI PRILOZI

Slika 1. Kutija u kojoj je pohranjen Zmajski grbovnik.

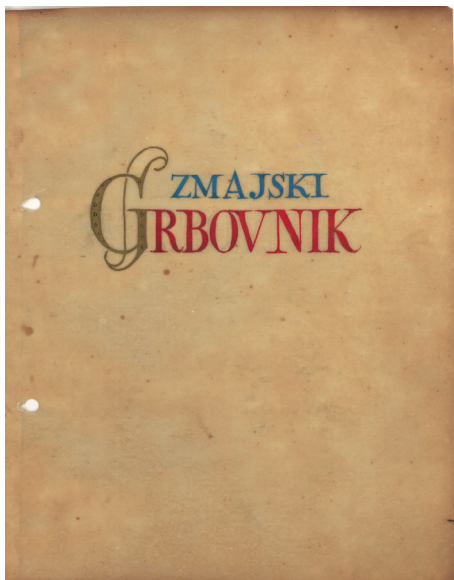
Slika 2. Četiri sveska Zmajskoga grbovnika.

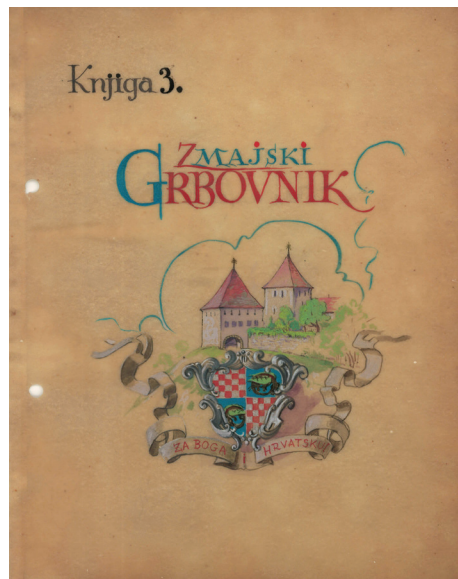
Slika 3. Unutrašnje naslovnice svezaka Zmajskoga grbovnika.

Slika 4. Unutrašnje stranice Zmajskoga grbovnika.

Slika 5. Naslovnica prvoga sveska Zmajskoga grbovnika.

Slika 6. Naslovnica trećega sveska Zmajskoga grbovnika.

A	Klausović Ante	971
A	†Albričić dr Dragana	402
A	Antić Strojce	963
A	Andrašević pl. Matko	561
A	Andros dr Antun	1010
A	Andelković Miloušt	1032
A	Aranyos Štepan	653
A	†Babić Sanđor Gjalški pl. Sjubo	672
A	†Babić Mate	875
A	Bacac Ivan	925
A	Balija Štepan	371
A	Balkas dr Josip	822
A	Balogh pl. Aleksander	615
A	†Banišević dr Ivan	137
A	†Banišević dr Ivan	575
A	†Barić Janko	4
A	†Barišević Juraj	993
A	†Bartulić Matko	460
A	Bauer dr Antun	1015
A	†Bauer Vjekoslav	260
A	†Baugić Fran	502
A	†Bedeković pl. Gjurco	289
A	Bego dr Krunoslav	1016
A	†Bekić ing. Nikola	1005
A	Belas dr Ante	941
A	†Belošević pl. Gjurco	223
A	†Benković Ivica	718
A	†Benović Božidar	1002
A	†Berović dr Josip	1032
A	Bešić Antun	888
A	†Bilović Mane	914
A	Andrić dr Josip	917
A	Bach dr Ivan	1014

I	Kovrat Milan	1030
I	†Kovrat Štepan	523
I	Kovrat Štepan	912
I	†Kovratić Marko	662
I	†Kovratić Vladimir	497
I	†Kranilović pl. Sinko	92
I	†Krešljanović pl. Vuk	587
I	Krušić Aleksander	412
I	†Kvakčić Dane	294
I	†Kvačević Štepan	505
I	†Kvačević sv. Čiril	596
I	†Kvatić dr Milan	827
I	Kvatić dr Ivan	648
I	Kvatić Janko	436
I	†Kokovec Josip	209
I	Jakovina Rudolf	578
I	†Kovand dr Ante	145
I	†Koč pl. Čedomil	701
I	†Kojičić Rimljan	906
I	Jug Mihovil	720
I	†Jurčić Markim	258
I	Jurčić Martin	955
I	Jurčić Mirko	1013
I	Jurić ing. Javac	339
I	†Kopić Mirko	652
I	†Kopić Ivan	795
I	†Kopčan Josip	795
I	Karaman dr Sjubo	944
I	Karić Sinko	973
I	†Karić dr Petar	432
I	†Karlović dr Ivan	1034
I	†Kasavica Čović Antonija	448
I	Katanec dr Mihovil	1035
I	Katić dr Lovre	999

Slika 7. Stranica A-B abecednoga kazala prvoga sveska Zmajškoga grbovnika.

Slika 8. Stranica I-J-K prvoga sveska Zmajškoga grbovnika.

Slika 9. Grb Emilije pl. Laszowskoga, Prazmaja Brloškoga i Ozaljskoga (1) iz Zmajškoga grbovnika.

Slika 10. Grb Stjepana Širole, Prazmaja Jadranskoga (6) iz Zmajškoga grbovnika.

Slika 11. Grb Milutina Mayera, Zmaja Svetohelenskoga (154) iz Zmajskoga grbovnika.

Slika 12. Grb Alberta Lamorala kneza Thurna i Taxisa, Zmaja Ozaljskoga III. (Zač. 20) iz Zmajskoga grbovnika.

Slika 13. Grb Vladimira Curija, Zmaja Mesničkoga (655) iz Zmajskoga grbovnika.

Slika 14. Grb dr. Mladena Deželića, Zmaja Klokočkoga IV. (769) iz Zmajskoga grbovnika.

Slika 15. Grb Viktora Mohra, Zmaja Sve-toandrijskoga (785) iz Zmajskoga grbov-nika.

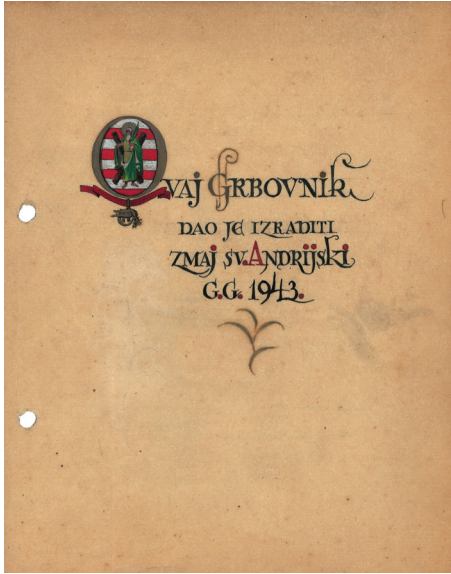
Slika 16. Grb Ivana Rengjea, Zmaja od Olova (984) iz Zmajskoga grbov-nika.

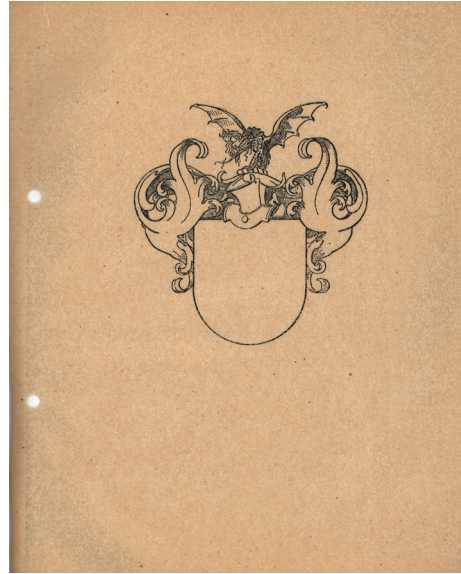
Slika 17. Grb dr. Alojzija Stepinca, pri-masa Hrvatske, Zmaja od Bakačeve kule (1056) iz Zmajskoga grbov-nika.

Slika 18. Grb Bartola baruna Zmajića, Zmaja Svetivanskoga (1057) iz Zmaj-skoga grbov-nika.

Slika 19. Posljednja stranica trećega sveska Zmajskoga grbovnika.

Slika 20. Obrazac zmajskoga grba iz četvrtoga sveska Zmajskoga grbovnika.

POPIS IZVORA

Arhivsko gradivo

Arhiv Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" (ADBHZ).

Gerber, Zvonimir. "Zbirka grbova BHZ – Ozalj, 2017., prezentacija održana u Zmajskoj kuli nad Kamenitim vratima, Zagreb, 22. ožujka 2017.," elektroničko gradivo.

Pismo Antuna Bauera Meštarskomu zboru, siječanj 1992.

Viktor Mohr, "Braća Hrvatskoga Zmaja: Sabrao i sredio Viktor Mohr, Dubrovnik/Zaton Mali, 1955-1956.," strojopis, 1957.

Viktor Mohr, "Zmajski grbovnik".

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-635. Družba "Braća hrvatskoga zmaja".

Hrvatski povijesni muzej

“Stablo Braće hrvatskog zmaja o 35. obljetnici osnutka dana 16. studena 1940.,” HPM/PMH-25302. [danas ponovo in situ u Kuli nad Kamenitim vratima, na dugotrajnoj posudbi].

Literatura

Brajković, Vlasta. *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja: Katalog Zbirke grbova, grbovnica i rodoslovlja*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 1995.

Despot, Zvonimir. “Povijest Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja 1905.-1996. godine.” *Časopis za suvremenu povijest* 29, br. 1 (1997): str. 5-39.

Despot, Zvonimir. “Ustrojstvo Družbe ‘Braća Hrvatskoga Zmaja’ nekad i danas.” *Scientia Podraviana* 8, br. 12 (1996): str. 2-5.

Deželić, Đuro, Milovan Petković, Dora Sečić. *Dr. Velimir Deželić stariji (1864.-1941.)*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2002.

Galović, Tomislav. “Leksikon hrvatske heraldike – hrvatski heraldičari (3): Emilij Laszowski (1868.-1949.)” *Grb i Zastava: Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 7, br. 13 (2013): str. 3-4, 7.

Galović, Tomislav. “Leksikon hrvatske heraldike – hrvatski heraldičari (26): Stjepan Kukec (1894.-1981.)” *Grb i Zastava: Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 18, br. 36 (2024): str. 3-5.

Galović, Tomislav. “Leksikon hrvatske heraldike – hrvatski heraldičari (6): Vjera Bojničić Zamola (1883.-1963.)” *Grb i Zastava: Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* 8, br. 16 (2014): str. 3-4, 7.

Gerber, Zvonimir. *Zbirka grbova Braće Hrvatskoga zmaja: Zavičajni muzej Ozalj, Srpanj 2009., Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”*. Karlovac: vlastita naklada, 2009.

Heimer, Željko. “Uvod u istraživanje zmajske heraldike.” *Časopis za suvremenu povijest* 52, br. 2 (2020): str. 485-516.

Kaurić, Leon. “XIV. Svaštice.” *Hrvatski zmaj: Glasilo družbe Braće Hrvatskoga Zmaja (1926-1927)*: str. 25-27.

Kolarić, Juraj. *Deset godina obnovljene Družbe “Braća Hrvatskoga Zmaja” (1990.-2001.)*. Zagreb: Družba “Braća Hrvatskoga Zmaja”, 2001.

Laszowski, Emilij, Vjera Bojničić Zamola, Rudolf Horvat. *Grbovi Jugoslavije*. Zagreb: Kava Hag d.d., 1932.

Mohr, Viktor. “Naš kulturni rad u minuloj radnoj godini.” *Hrvatski zmaj: Glasilo Viteškog reda hrvatskog zmaja (1944)*: str. 91-106.

Mohr, Viktor. "Završna rieč." U *Ljetopis Viteškog reda hrvatskoga zmaja 1941-1943*, ur. Viktor Mohr, str. 18. Zagreb: Tisak Hrvatske državne tiskare Zagreb, 1943.

Petković, Milovan. *Zmajska kronika I. Kronološki prikaz povijesti Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" 1905.-2005.: Razdoblje 1905.-1909.* Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2016.

Petković, Milovan. *Zmajska kronika II. Kronološki prikaz povijesti Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja" 1905.-2005.: Razdoblje 1910.-1918.* Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2020.

Pravila Družbe "Braća Hrvatskoga Zmaja", ur. Nevio Šetić, Dragica Krpan i Josip degl' Ivellio. Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2016.

Prister, Boris. "Znakovi društva 'Braća Hrvatskog zmaja'." *Numizmatičke vijesti* 33, br. 1 (1991): str. 158-173.

Stipančević, Mario. *Neznani svijet Emila Laszowskog.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2014.

Vojnović, Branislava. "HR-HDA-635. Družba 'Braća Hrvatskoga Zmaja' (1905-1946)." Sumarni inventar, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, prosinac 2001.; listopad 2012., revizija.

Zmajski grbovnik: Zbornik zmajskih grbova: Knjiga I. Do obustave djelovanja 1946. | Knjiga II. Od obnove Družbe 1990., ur. Željko Heimer. Zagreb: Družba "Braća Hrvatskoga Zmaja", 2019-2021, zbornik u izradi.

Summary

MOHR'S DRACONIAN ARMORIAL BOOK

The Draconian Armorial i.e. Draconian Armorial Book is a collection of coat of arms depictions of members of the Society of Brothers of the Croatian Dragon, prepared by Viktor Mohr, as stated in a note inscribed in it. The Society has granted personal draconian coats of arms to its members in accordance with prescribed heraldic standards since its formation in 1905 until the present time, thus being one of three domains of "living heraldry" (still actively producing new armigers and coats of arms) in Croatia, besides municipal and ecclesiastic heraldry. Thus, it represents a very specific and significant part of Croatian heraldic heritage. Mohr's Draconian Armorial is a luxuriously crafted, handwritten and illuminated collection of draconian coats of arms, encompassing the period from the Society's formation in 1905 to its ban in 1946. It depicts 473 individual draconian coats of arms, alphabetic indexes of armigers and a smaller number of cover and blank sheets of parchment bound in four volumes. The illustrator and

writer are not indicated, so it was initially assumed that it is a work of Vjera Bojničić Zamola. However, it was eventually established that the author was Stjepan Kukec, who skillfully imitated her handwriting from her earlier coats of arms illustrations prepared for the Society. With its unique design, contents and artistic value, its luxurious craftsmanship and its great significance for the history of the Society and Croatia, this armorial book indubitably represents a jewel of Croatian manuscript heritage of the 20th century.

Keywords: *armorial book; Society of Brothers of the Croatian Dragon; draconian heraldry; draconian coat of arms; Viktor Mohr*